

T 043187

ZÁRÓBESZÁMOLÓ

Szagrális emlékek és hagyományok Komárom – Esztergom megyében

A kutatás célja, kutatási programja:

2000-ben az OTKA Társadalomtudományi Kollégiumának támogatásával megkezdődött a Komárom megyei szagrális emlékek és hagyományok kutatása. A 2002-ben véget érő első szakaszban a korábbi pályázatot pozitívan elbíráló szakmai zsűri és az opponensek javaslatát figyelembe véve, a megye egykori járásai közül csak az egyikre, a 25 települést összefogó tataira terjedt ki a kutatás. Az elért eredmények illetve a magmaradt szagrális emlékek elmúlt években felgyorsult romlása egyaránt indokolták a kutatás folytatását a volt komáromi járás területén is. A 2003-ban elfogadott pályázat témája az egykori komáromi járás településeinek szagrális emlékeit és hagyományait foglalta magába. A 29 érintett településből a török kiűzése utáni telepítések eredményeként 20 a magyar 7 a német és 2 a szlovák község. Természetföldrajzi határa a területnek északon a Duna, amely azonban kulturális téren nem jelentett akadályt a történelmi Komárom vármegye két része között. A vizsgált terület nem alkot elkülöníthető néprajzi egységet.

A téma magában foglalta egy-egy település szagrális emlékeinek teljes körű felmérését és számbavételét. A település kataszteri térképére történő berajzolással a régió szagrális emlékeinek topográfiáját készíthettük el. A rajzos és a fényképes dokumentáció, a vonatkozó irat- és térképanyag, irodalom, szájhagyomány összegyűjtésével információs bázis jött létre. Ez a bázis kiegészítette és ezáltal teljessé tette a korábbi pályázat által támogatott adatbázist a tatai járás szagrális emlékeiről. A kutatási terület vallásos népeletéről nem rendelkezünk számottevő előtanulmányokkal (Mohl Adolf gyűjtötte össze a tatai plébániához tartozó szenthelyeket, valamint Vajkai Aurélnak a kutatási területre tartozó csatai kutatásai, Ethnographia 1940, Magyarástudomány I. 1942), ennek a hiánynak a megszüntetéséhez elengedhetetlenül szükséges volt a szagrális emlékek felkutatása és vizsgálata.

A feladat megvalósításának szakaszai: 2003. február - 200. április: Levéltári és könyvészeti kutatások. 2003. május - 2003. október: Terepmunka a volt komáromi járás településein. (14 település) Objektumok felmérése. 2003. november - 2004. április: Levéltári és könyvtári munka, a terepen készített vázlatok átrajzolása, fényképek digitalizálása. Magnófelvételek lejegyzése. Részeredmények feldolgozása és ismertetése vonatkozó hazai és külföldi szakmai konferencián. 2004. május - 2004. október: Terepmunka a volt komáromi járás területén (15

község). 2004. november - 2005. március: A terepen készített dokumentáció feldolgozása, magnófelvételek leírása, fényképek azonosítása. Részeredmények publikálása. 2005. április - 2005. december: A teljes anyag rendszerezése, adatbázis végelegesítése. Szükséges kiegészítő gyűjtések elvégzése. Kartográfiai munkák elvégzése. Konferenciákon történő szereplés.

A szerződésben vállaltaktól való eltérések:

Érdemi eltérés a szerződésben megfogalmazottaktól csupán a központi rendelkezések miatt történt. Annak ellenére sikerült a tervezett munkát elvégezni, hogy időközben a pályázat finanszírozása többször is változott (elvonások!). A kutatási szerződésben megfogalmazottakkal szemben a költségvetést központi döntés eredményeként módosítani kellett. A módosítás elfogadásáról 2004. májusában született döntés. Az érdemi gyűjtés és kutatás ezt követően indult meg, a kijelölt kutatópontokon – településeken. Az elvonások veszélyeztették ugyan a gyűjtőmunka befejezését, de átcsoportosítással sikerült megoldani a problémát. Komoly segítséget jelentett a pályázatban szereplő feladatokban a kutatóhely (Kuny Domokos Megyei Múzeum) támogatása. A szakmai zsűri és az opponensek véleményének figyelembe vételével kialakított keretek között megjelölt feladatokat az időzítésnek megfelelően elvégeztük. A pályázatban résztvevők személye sem változott. Egyedüli módosulást a technikai eszközök körének változtatása jelentette (OTKA engedély KO-21611/2004). A módosított költségvetéssel összhangban 2004. júliusában engedélyezte a Néprajz Tudományok Zsűri, hogy a korábban tervezett számítógép helyett, egy digitális fényképezőgépet vásárolhassunk. A két technikai eszköz árának különbözetét felhasználva sikerült a gyűjtéseket és a dokumentálást lényegesen segítő digitális diktafont megvásárolni illetve egy korszerűbb monitorral fejleszteni a korábbi OTKA kutatásból származó számítógépet, amelyen az adatbázist kezeljük. A kutatás első és második évében a kutatás szervezéséből fakadóan megmaradó pénz (járulékok) a harmadik év kutatásfinanszírozását segítették.

Alkalmazott módszerek, elméletek:

A kutatás módszere az előző pályázatban már kidolgozott és bevált rendszert követte. A korábban más régiókban végzett hasonló vizsgálatok tapasztalatait is felhasználva, a már publikált műemlékek jegyzékének alapos terepmunkával való kiegészítése volt az alap. Levéltári és könyvtári kutatással bővítettük az információs bázist a történeti irodalom, canonica visitatiók, plébániai évkönyvek, térképek és különböző helyi források segítségével. A vonatkozó levéltári anyagok egyházi és állami levéltárakban lelhetők fel Budapesten,

Esztergomban, Győrött, Tatán és Komáromban. A levéltári adatgyűjtés elsősorban az objektumok állíttatásával kapcsolatos adatokat gyarapította. A terepmunka elsősorban a szakrális emlékeknek a gazdasági évhez, a mesterségekhez, és a búcsújáró helyekhez kapcsolódó szerepét tisztázta. A terepmunka során felkutattuk a még meglévő és az elpusztult szakrális emlékeket is, azokról dokumentációt készítettünk, és szükség esetén kiegészítő adatgyűjtést végeztünk a vonatkozó hagyomány megismerése céljából. Ezen kutatások eredményeként számos hangzóanyagon is rögzített értékes adatközlés került az adattárba: szájhagyomány, eredetmagyarázó történetek, népi vallásos énekek, hiedelem elemek, kapcsolódó kultusz elemek. Ennél a munkafázisnál jól használhatóak voltak az általunk korábban kialakított kérdőívek és az adatfeldolgozó ív. A kutatásban résztvevők a tatai Kuny Domokos Múzeum muzeológusaiként a múzeum gyűjtőterületén eddigi munkájuk során szerzett tapasztalataikat hasznosíthatták és a vonatkozó helytörténeti, levéltári anyag ismerete is előnyös volt a kutatás számára.

A kutatás eredményei:

A kutatás eredményeként a Komárom megyei régió szakrális emlékeinek vizsgálata felzárkózik a környező területek szintjére. A tatai és komáromi járás községeiben az elmúlt években végzett kutatómunka eredményeként kialakult a Kuny Domokos Múzeumban egy adatbázis. A topográfia és az adatbázis hozzáférhetővé tétele elsősorban az összegyűjtött adatok korszerű rögzítésének és tárolásának a feltételeként valósult meg. Ennek érdekében volt célszerű a fényképes, rajzos dokumentációt korszerű elektronikus módszerrel rögzíteni és az adatbázis szöveges részét is számítógépes adathordozóra telepíteni. Az adatbázis kialakításánál a hazai kutatások tapasztalatainak felhasználása mellett nagy mértékben támaszkodtunk a szlovákiai komáromi Etnológiai Központ, Liszka József által irányított szakmai tevékenységére. A kutatási terület történeti kapcsolatai is szükségszerűvé tették az általunk végzett kutatás és a szlovákiai Kisalföld területéről származó adatok összevetését. Különösen értékes a kapcsolódási lehetőség, azáltal, hogy a Liszka József által kialakított „Szakrális Kisemlék Archívum” a történeti Komárom vármegye ma Szlovákiához tartozó két járásának anyagát is tartalmazza. Ezáltal a Duna mindét partján végzett szakrális kutatások eredményei kiegészíthetik egymást. Az általuk kidolgozott és példaértékűen rendezett archívum szerkesztési alapelveit figyelembe véve alakítottuk ki saját adatbázisunkat.

A három éves kutatómunka eredményeként 29 településen 143 szakrális objektum teljes körű számbavétele megtörtént. Az adattárban való eligazodást az elhelyezésre, funkcióra, ikonográfiára vonatkozó mutatók könnyítik meg. Az elvégzett kutatás eredményeként

kialakított adatbázis és topográfia adatait a további műemlékvédelmi kutatások, településtörténeti vizsgálatok is hasznosíthatják.

Az etnográfiai kutatómunkával párhuzamosan végzett művészettörténeti vizsgálatok igazolták a téma interdiszciplináris megközelítésének létjogosultságát. Korábban ennyire szorosan nem működött együtt a két szakterület azonos témában. A kálváriák, búcsújáróhelyek, temetők (zsidótemetők), kegyeleti emlékek összegyűjtése - tudományos, vagy kevésbé tudományos igénnyel - műemlékes szakemberek, topográfiai kutatók kezdeményezése folytán kezdődött meg az utóbbi években.

A szakrális emlékek gyakran közvetlen kapcsolatban állnak a keresztény templommal. A kutatási témának szerves része volt a templomi felszerelések (kegyúri és polgári adományozású oltárok, oltárképek, üvegablakok, liturgikus tárgyak, stb.) számbavétele. Ennek a részfeladatnak az elvégzésében komoly segítséget jelentett számunkra az alapvető művészeti, iparművészeti kézikönyveken túl az, hogy az egyházi felszereléseket tekintve a Katolikus Gyűjteményi Igazgatóság leltáraitra támaszkodhattunk.

A vonatkozó művészettörténeti kutatáson belül speciális terület a barokk köztéri szobrászat - Mária-oszlopok, Szentháromság-emlékek -, amelynek mesterművei közül területünkön is található emlékanyag. Adatgyűjtésünk során szerencsés módon felhasználhattuk Révhelyi Elemér művészettörténésznek a Kuny Domokos Múzeumban őrzött hagyatékát, amely egyrészt a barokk kor magyar művészetére, másrészt régiónk városképi és műemléki vizsgálata anyagának gyűjtésére vonatkozik.

A kutatás és feldolgozás segítségével lehetőség nyílt arra, hogy időben nyomon kövessük a szentkultusz alakulását az Árpád-kortól napjainkig. A komáromi járás több településére a 18. században érkezett német telepesek szentkultusza és szakrális emlékeik közötti összefüggés feltárásával a bevándorló hullámok és a különböző szentek kultuszának tér- és időbeli terjedése is elemezhetővé vált. Ennél a kutatási területnél az országos gyűjtőkörű tатаi Német Nemzetiségi Múzeum adattárát és gyűjteményét is sikeresen felhasználhattuk. A tатаi Kuny Domokos Múzeum Eszterházy uradalomra vonatkozó iratanyagában elsősorban a telepítések és az összeírások adatai közül kerültek elő értékes adatok.

További részletes elemzéssel az építéstörténeti, művészettörténeti és ikonográfiai problémákat is feltárhattunk. A különböző szakrális emlékek rendeltetésének, ikonográfiai vizsgálatának, az anyagi és formai jegyek megkülönböztetésének értelmezését megkönnyíti a készítő mesterek munkájának felderítése. Elsősorban a 18. század utolsó harmadában készült ilyen jellegű emlékek készítőit igyekeztünk felkutatni.

Kiemelkedően eredményes volt a régióban működött szerzetesrendek és a szakrális emlékek közötti összefüggések vizsgálata. Az egykori majki kamalduli kolostor együttes szétszóródott ingóságainak felkutatását és a templom illetve az ermitázsok berendezéseit, oltárait (s ezen keresztül a kolostor együttes művészettörténetét is sikerült múzeumi kiállításokon rekonstruálni.

A jelenleg is élő hagyományok mellett a funkciójukat veszített, esetleg elpusztult szakrális emlékek rögzítése is fontos eleme volt a munkának. Az eredetit elrontó, nem hozzáértéssel végzett átalakítások illetve az elhanyagoltság miatt rohamosan pusztulnak, átalakulnak a régi és újabb szakrális emlékek. Több esetben is megfigyeltük, hogy a kutatás korai szakaszában dokumentált emléket „felújították” ezzel gyakorta eltüntetve értékes emlékek jellegzetességeit is. Különös figyelemmel voltunk a hiteles helyreállítást segítő tájékoztató munkára. A kialakított adatbázis adatait felhasználva sikerült több alkalommal is segíteni az egyes önkormányzatok, civil szervezetek vagy magánszemélyek kezdeményezéseit, egy-egy romló állapotú szakrális emlék megmentésében.

Az emlékek körét a római katolikus templomok, a kápolnák, kálváriák, a szobrok, a szabadtéri keresztek, képoszlopok és a képes fák, szentkutak alkotják. A lokális kereteken belül a létrejött adatbázisban tematikus csoportosításban is elemezhetőkké váltak a fenti emlékek. A gazdasági év védőszentjei, a betegség patrónusok, a korai segítő szentek, a mesterségek, az elemek védőszentjei, a betelepített lakosság vagy a kegyurak által választott védőszentek alkottak egy-egy csoportot. A csoportosításon belül a különböző történelmi korszakok szerepe meghatározó. A keresztút, a kálvária összetett jelentéstartalommal rendelkezik. A húsvéti ünnepkörben betöltött szerepük mellett a közösségi és magánájtatosság helyeként is fontosak. A kálvária építményeinek és elhelyezkedésének változatai a kutatási terület egyes vidékeire jellemzőek. A szakrális táj 18. századi megújításában a kápolnák szerepe volt meghatározó. Az újonnan telepített területeken elsősorban a kegyúri központok vonzáskörzetében találhatóak. A kápolnák hagyományos berendezése lokális ikonográfiai sajátosságokat is közvetít, valamint a telepések hazai kultuszokhoz való integrálódására is utal.

A szakrális emlékek építésének igénye, állításának körülményei, a hozzá fűződő devóció közösségben betöltött szerepe elválaszthatatlan kapcsolatban állnak egymással. Az esztergomi Megyei Levéltárban illetve az Érseki Levéltárban a települések határában álló emlékek alapítására találtunk adatokat, elsősorban a Canonica Visitatiokra támaszkodva. A komáromi járás területére kiterjedő munka eredményei szervesen kapcsolódnak a régióban már korábban megindult kutatások rendszeréhez. Csak a jelenségek apró részleteit vizsgálat alá vonó részlettanulmányok után lehet majd kísérletet tenni az egész ország területére kiterjedő

szintézis megteremtésére. A népi vallásosságnak a tájban elhelyezkedő emlékei részletes vizsgálatot érdemelnek. Ehhez szükséges a széles alapokra helyezett kiterjedt gyűjtőmunka. Általános jellegű, az anyag egészére vonatkozó megállapításokhoz pedig etnográfusok és művészettörténészek szoros együttműködése vezetheti a kutatást. A 2000-ben megkezdett és a 2003-ban ezen pályázattal támogatott munka tapasztalatai igazolják a művészettörténész és etnográfus által közösen folytatott kutatás eredményességét.

A kutatási téma további lehetséges irányai, az eredmények felhasználásának, hasznosításának lehetőségei:

Az OTKA pályázat segítségével végzett kutatás eddigi részeredményei messzemenően igazolták a feladat elvégzésének szükségességét. A kutatás eredményeiről beszámoló előadások, publikációk szakmai visszhangja igazolta a munka elvégzésének kiemelkedő fontosságát. A kutatás eredményeinek közvetlen hasznosítása - a szerződésben megfogalmazott ütemezésnek megfelelően - időközi konferenciákon, kisebb tanulmányokban valósult meg.

A tárgykör iránt megnövekedett érdeklődés eredményei, konferenciákon (pl. kisemlék-kutatók németországi tudományos tanácskozása), összehangolt tudományos programokon (pl. olasz kezdeményezés illetve a szlovén kutatások) keresztül hatnak a hazai vizsgálatokra. A pályázat egyik eredménye, hogy a VEAB Néprajzi Munkabizottsága rendszeressé tette a szakmai eszmecserét a Közép- és Észak-Dunántúli régióban a keresztek, fészületek, kálváriák kutatásával foglalkozó szakemberek (néprajzkutatók, művészettörténészek, levéltárosok, műemlékvédelmi szakemberek és építészek) számára. Az itt elhangzott beszámolók, előadások segítségével zajlik a témával foglalkozó szakemberek tevékenységének regionális összehangolása. A Néprajzi Munkabizottság elnökeként, a kutatás témavezetőjeként sikerült ezt a szakmai fórumot a témához kapcsolni. Az OTKA által támogatott általunk végzett kutatás tapasztalatait is figyelembe véve kezdtük el a hosszabb távú feladatok tervezését.

Hasonlóan fontos felhasználási lehetőséget eredményezett a Magyarországi Tájházak Szövetségének előadássorozatába csatlakozva a Tájházi Műhely 2005. évi 6. rendezvénye, amely a helyi szakrális emlékek kataszterezése, állapotfelvetele, a szükséges védelmi teendők meghatározása és a védelem címmel szerveződött. Az OTKA kutatás által támogatott Komárom megyei adatbázis felhasználásával sikerült ezen fontos fórumon tájékoztatni a résztvevőket. Az elemzések révén feltárt összefüggések eredményei hosszabb távon a néprajztudomány és a művészettörténet mellett az agrártörténet, helytörténet és az egyháztörténet kutatói és a műemlékvédelem számára is értékelhetőek.

A kutatás megvalósításához kapott támogatás:

Az OTKA pályázat által támogatott kutatás gazdasági és szervezeti hátterét a Komárom – Esztergom megyei Önkormányzat Múzeumainak Igazgatósága (Kuny Domokos Megyei Múzeum) nyújtotta. A kutatóhely végezte a pénzügyi feladatokat és itt tartották nyilván a kutatáshoz szükséges beszerzett technikai eszközöket is. (digitális fényképezőgép, számítógép, digitális magnó) A közreműködő művészettörténész muzeológus munkahelye a tatai Kuny Domokos Múzeum. A témavezető a szentendrei Szabadtéri Néprajzi Múzeum muzeológiai osztályvezetőjeként dolgozik. Mindkét múzeum gyűjteményei, adattárai fontos információs bázist jelentettek a munka elvégzéséhez. Különösen értékes segítséget jelentett a tatai múzeumban őrzött Révhelyi Elemér építészettörténeti gyűjteményének gazdag adattára, illetve a Szabadtéri Néprajzi Múzeum Magyar Népi Építészeti Gyűjteményének anyaga. A kutatás megvalósításához az infrastrukturális háttér mellett alkalmanként a terepmunkához elengedhetetlen gépkocsi használatot is biztosította a tatai kutatóhely a kutatók részére.

Dr. Kemecsi Lajos
témavezető

Tata, 2006. január 10.